

Receptare și comunicare în literatura română contemporană: coordonate baltice

Ana BANTOȘ

Investigat din perspectiva zilei de astăzi, peisajul postbelic al literaturii române basarabene, de până la 1989, ni se relevă, ca unul cu puține posibilități de comunicare cu alte spații literare, decât cel ex-sovietic. Regimul sovietic fiind constituit pe refuzul dialogului (Raymond Aron), scriitorii de aici vor iniția, totuși, o modalitate de comunicare transfrontalieră ce va sta la baza modernizării viziunii artistice. La aceasta vor contribui traducerile numeroase din literaturile lumii efectuate în primul rând, în Țară, precum și revistele românești iar după 1960, în mod special, revista „Secolul XX”. Un rol aparte îl vor avea relațiile literare, de un anumit fel, care s-au stabilit între scriitorii de la Chișinău și cei din fostele republici unionale. Scriitori precum Nicolai Costenco, Victor Teleucă, Liviu Damian, Ion Vatamanu, Dumitru Matcovschi vor pune în circulație anumite valori literare din diverse spații dar cu precădere din cel al Țărilor Baltice. La rândul lor, scriitorii baltici vor contribui la o mai bună cunoaștere a literaturii române, nu numai a celei pruto-nistrene, ci și a celei din întreg spațiul românesc.

În cele ce urmează, vom încerca să reconstituim câteva dimensiuni ale „scenariului” derulării traseului contorsionat al gândirii artistice basarabene, în contextul anunțat, precizând că este nevoie nu doar de o bună informare (deși este evident că și aceasta contează foarte mult, regretabilă fiind lipsa de informare și, cu atât mai mult, dezinformarea, în condițiile societății informaționale în care trăim), ci este nevoie și de o bună cunoaștere și că, în cele din urmă, e necesar să adoptăm o atitudine similară cu cea a lui T.S. Eliot, vizavi de opera lui Dante: poetul englez, în unul din eseurile sale, consideră că pentru o înțelegere adecvată e necesară o lectură atentă și, de asemenea, e necesar să fie *acceptată* diferența formei de gândire. În cazul scriitorilor basarabeni este vorba de înțelegerea faptului că ei s-au aflat în postura de apărători ai identității și continuității culturale, stare care pe un anumit segment are unele trăsături inconfundabile. Or, *acceptarea*, în acest caz, înseamnă mai mult decât orice altă formă de credință. Aceste trăsături inconfundabile reies din nevoia de a-și căuta, de a-și regăsi, de a-și cunoaște propriul eu, traseul acesta implicând un modernism nuanțat în alt mod decât cel cunoscut în altă parte.

Vom ține cont de faptul că, de la Kant citire, *cunoașterea* înseamnă *constituire* a lumii și, mergând pe acest fir, vom urmări elementele constitutive ale personajului liric care în poezia basarabească este preocupat de regăsirea drumului spre resursele de revigorare a sinelui.

În cartea sa *Cuvânt înainte la o viață de scriitor* Alain Robbe-Grillet face referință la faptul că „în literatură, există o teorie care spune că scriitorii scriu ca urmare a ceva, adică inventează o lume fictivă în descendența altor romancieri, care au invenat-o deja înaintea lor. Pentru mine, – scrie teoreticianul Noului Roman Francez, – acești

romancierii sunt Kafka, Faulkner, Borges, astfel aș putea cita un anumit număr de părinți spirituali care, foarte probabil, m-au incitat să scriu...” [1, p. 6].

Problema căutării „părinților spirituali” de către scriitorii basarabeni este una cât se poate de interesantă și implică, volens-nolens, și aspecte de alt ordin decât cel strict literar și artistic, în primul rand, aspecte antropologice și în al doilea rand, social-istorice.

Precum se știe, a existat o perioadă, anii imediat postbelici, excesiv de ideologizată, urmată de perioada dezghețului hrușciovist, de avântul creativ de la sfârșitul anilor șaiszeci – șaptezeci și, în sfârșit, perioada „glasnosti”, destrămarea Uniunii Sovietice, moment care, din punct de vedere literar, coincide cu efervescența recuperărilor și, concomitent, a căutărilor febrile a căilor de renovare a artei scrisului. Lipsiți de posibilitatea reperării demersului lor artistic pe temelia firească, cea românească, scriitorii vor inaugura trasee spirituale care să favorizeze accesul la o forță constructivă a eului. În acest sens ei se vor îndrepta spre surse care să stimuleze reabilitarea și forța ziditoare a căutării și a regăsirii căii de acces spre matricea literaturii adevărate. Literatura adevărată coincide, în acest caz, cu tendința de modernizare, dar și de păstrare a legăturii cu tradiția, cu zborul înalt al imaginației, dar și cu păstrarea legăturii cu lumea obiectivă.

Căutările din scrisul basarabean nu au cum să evite criza identitară. Se știe că la începutul secolului al XX-lea criza eului artistic a fost determinată de multiple fenomene și evenimente care au avut loc în perioada respectivă atât de ordin artistic și științific, cât și de ordin social și economic.

În secolul al XX-lea, în plan european, sunt explorate căile de restaurare a identității prin ceea ce Jacques Le Rider numește „radicalizarea individualismului”. Cu ajutorul unor „protagoniști” precum *misticul*, *geniul și Narcis*, caracterizate de către autorul lucrării *Modernitatea vieneză și crizele identității* drept „trei tipuri principale de afirmare a autosuficienței individului izolat de orice comunitate omenească, a «eului» concentrat asupra lui însuși, într-un soi de «înfruntare directă», nemediată, cu realitatea lumii”. „Afirmarea identității eului, – precizează filosoful francez, – trece în acest caz prin reformularea unei filosofii a Identității spiritului și a ființei, a unității subiect-obiect” [2, p. 8].

Este adevărat că acest protagonist (orgolios) cu rădăcini în romantism va vizita și peisajul poetic pruto-nistean, pe la sfârșitul anilor ‘70, însă va purta cu fidelitate mantia romantică, destinată, dincolo de dorința de a impresiona, scopului de a proteja un ideal nu neapărat individualist și egolatu, ci comunitar. În general traseul crizei parcurse în estul Europei diferă în unele privințe de cel din Occident, căci în virtutea situației ce s-a creat după cel de al doilea război mondial, protagonistul literar de aici a fost marcat de o situație concretă: în primul rând, ruptura de contextul literar și artistic universal, iar în ceea ce-i privește pe scriitorii basarabeni, și de contextul valorilor cultural naționale, cele mai grave repercursiuni asupra evaluării literaturii având-o nerecunoașterea unității limbii. Scriitorii vor căuta ieșire dintr-o astfel de situație. *Traseul poeziei moderne, a armoniilor sonore savant organizate, conceperea literaturii ca „sistem de convenții pure”* (Paul Valery) îi va preocupa și pe basarabeni, fără doar și poate. Dovadă sunt versurile lui Liviu Damian care era un bun conștient și promotor al modernismului sau ale lui Victor Teleucă. Tentația intelectualismului va fi în vogă și unii critici literari vor evidenția un filon al liricii meditative pe care vor tinde să-l

apropie de meditația filozofică. În acest sens se evidențiază Victor Teleucă, el fiind unul dintre bunii cunoscători și traducători ai poeziei popoarelor baltice. Profund reflexivă, creația sa, în special cea din ultima perioadă a vieții, aruncă lumini clarificatoare asupra *deschiderii spre valorile culturii universale*, către sfârșitul vieții universul său artistic adunându-se concentric spre câteva probleme ce țin de literatură, de viață și de filozofia ei.

În general, peisajul literaturii basarabene postbelice se remarcă prin replierea interioară a protagonistului literar. În proză are loc replierea psihologică, la Vladimir Beșleagă, bunăoară, și cea intelectuală, în romanele lui Aureliu Busuioac, spre exemplu. În poezie anumiți autori, în mod special Liviu Damian și Victor Teleucă și, într-o anumită măsură, Ion Vatamanu vor pleda pentru apărarea rațiunii, în modul lor poetic de a fi citindu-se problema intelectualizării, a nevoii de diversificare, de amplificare a spațiului dialogului cultural. Are loc disputa între subiectivitatea afectului și subiectivitatea intelectului. Contează tot mai mult capacitatea autorilor de a utiliza, în procesul constituirii universului artistic, faptul de cultură și de artă. Toate acestea îi apropie de confrății lor baltici. Și unii și ceilalți vor urmări, în acest mod, restabilirea unui echilibru al mersului și al demersului literar. De aceea ei se vor solidariza în anumite privințe. Iată cum caracterizează în termeni metaforici acest sentiment al solidarității Ion Vatamanu: *împreună am sărutat un colț de lună și-am așchiat în scris același vis...* Un gând similar îl desprindem din imboldul care l-a determinat pe același autor să traducă din Alghimantas Baltakis următoarele versuri: *Lăsați cuvintele să pască în luncă, / Să le aduceți la circ e-o zadarnică muncă. / În gura leului capul vom pune. / Pe tigrul călări-vom – căci tigrul pân la urmă se supune (La circ).*

La rândul lor, scriitorii din Nord vor lua aminte la durerile ascunse ale confrăților lor sudici. Astfel, Leon Briedis, poet și traducător din română în letonă (a tradus volumul de versuri *Nimic nu este altceva* de Nichita Stănescu – *Nekas nav cits*, apărut la Riga în 1977), dă următoarea explicație a cuvântului *dor*: „e ca aisbergul, nouă zecimi din volumul căruia se află sub apă – undeva în subconștient, programat încă în germene. Ar trebui să te naști moldovan ca să-i simți toate cele cinci noțiuni atestate în dicționarul explicativ: 1. Năzuință, aspirație; 2. Tristețe, nostalgie, melancolie; 3. Durere, suferință 4. Dragoste; 5. Dorință. Din păcate nici dicționarele nu sunt în stare să explice toate valențele acestui cuvânt, – scrie în continuare Briedis, fiind evident preocupat de dimensiunile cele mai adânci și mai subtile ale realităților interioare, altele decât cele ce se lasă ușor surprinse.

„Ceva asemănător e caracteristic și cuvântului „a visa” din limba noastră”, – mai scrie el, – rămânând pe unda răscolirii forțelor interioare pentru a găsi resursele unui elan înnoit: „Straniu, cu un singur cuvânt putem defini totul, absolut totul: ceea ce este și ceea ce nu-i, ceea ce-i viu și ceea ce a murit, până și ceea ce se va naște.

Mă încercă un sentiment neobișnuit al sincretismului, dar anume de el aveam nevoie ca să-mi reînvie aspirația unui elan continuu...”

Leons Briedis va analiza, de asemenea în plan comparativ, importanța cântecului ca *formă de existență spirituală*: „E un cântec tot ce sunt / Cu cât cânt cu-atâta sunt”, – glăsuiește un cântec popular moldovenesc. Câtă afinitate există între aceste cuvinte ale cântecului popular moldovenesc și cel leton care zice: „Cântând, mă nasc,/ Cântând cresc,/ Cântând viața mi-o trăiesc”. Verbul „a cânta” aici e sinonim cu *a face, a crește, a trăi*.

Ca o formă de existență spirituală cântecul ori poezia este esențială și necesară nu numai pentru un individ sau o familie, ci pentru existența și destinul unui neam întreg” [3, p. 95-96]. Reiese de aici că solidaritatea și comunicarea dintre poeți este determinată de aceeași nevoie de consolidare a construcției interioare, care, fără doar și poate, este imposibilă în afara câmpului de valori moștenite. Or, tocmai accesul spre valorile moștenite era deosebit de dificil, din care cauză poezii se vor apropia pe această latură. Dificultatea în valorificarea moștenirii clasice va fi remarcată la poezii letoni de către critica literară de la noi cu prilejul apariției unor volume de traduceri din literatura respectivă. „Interiorizarea etico-morală a reflecțiilor”, acuitatea observației, jocul de imagini „dezlănțuit furtunos și uimitor de concentrat” din poezia lui Al. Ciac, duritatea limbajului, lupta cu inerția, pătrunderea în labirinturile sufletești (la Mirza Kempe) sau tensiunea dramatică și capacitatea de sugestie a unor sensuri adânci, subtilitatea percepției la generația care debutează după cel de al doilea război mondial, toate acestea sunt remarcate de Raisa Suveică, prefațatoarea volumului *Poeme nordice*. Să nu uităm că este perioada când literatura se desprinde cu greu de sub presiunea comenzilor sociale. Fantasticul și realul, laconismul, forța de concentrare a gândului, energia tonului polemic, relevarea unor stări conflictuale acute, de către Oyar Vațietis, tonul reflexiv, accentul plasat pe motivele lirice aparent simple dar în fond pline de contradicții și de dramatism, la Imant Ziedonis, care în volumul *Smoală și chihlimbar* și în ciclul *Teze și antiteze* este dominat și de o viziune profund interiorizată și de antiteze de un tragism acut, desfășurându-se „într-o ciudată înlănțuire de imagini grotești”. Este poetul care marchează conexiunea poeziei letone la frământările inovatoare ale poeziei, la discursul cultural ca sursă de alimentare a imaginarului. Este căutată sinteza conceptuală iar pentru a ajunge la aceasta va recurge, în termenii lui Gilbert Durand, la „schematismul transcendent”, altfel spus, la imaginație. În aceste împrejurări, simbolul va avea o pondere deosebită, căci, – ne spune tot G. Durand [4, p. 40], – „puterea poetică a simbolului definește libertatea umană mai bine decât o face vreo speculație filozofică”, orice simbolism fiind, așadar „un fel de gnoză, adică un procedeu de mediere printr-o cunoaștere concretă și experimentală [4, p. 38]. Imaginile în general fiind „aservite unui eveniment, unei situații istorice sau existențiale care le colorează”, imaginea simbolică „are fără încetare nevoie de a fi retrăită, aproape tot așa cum o bucată muzicală sau un erou de teatru au nevoie de un „interpret” [4, p. 36]. De aici pornind poezii din peisajul basarabean și din cel baltic vor căuta simboluri care să unească, să consolideze, care de fapt vin în continuarea unei afinități temperamentale și de gust estetic, la Liviu Damian și Imant Ziedonis, bunăoară. Așa va vedea lumina tiparului volumul *Pâinea în două cânturi*, care include eseul *Pâinea* și poemul *Un spic în inimă* semnat de Liviu Damian și poemul *Gemănarul, spic-cu-două-inimi* de Imant Ziedonis, în care ideea belșugului sacru va dezlănțui un întreg arsenal de imagini care, pe de o parte, scot în relief probleme iar, pe de altă parte, pun în valoare bogăția spirituală a ambelor popoare vizate.

Personaje lirice controversate populează, deopotrivă, universul poetic al autorului leton, precum și al celui damianesc. Singurătatea este o formă de regăsire în condițiile unui zbucium dramatic, la Ziedonis: *Lăsați-mă singur!... Rămână restriștea cu mine...Știți voi ce-i lupta cu propriile rădăcini...* În mod similar, un personaj liric ros de îndoieli, „cuprins de ciumă” capabil să regăsească drumul doar dacă e luminat cu „foc străvechi”, „cu șumuiege de paie și păcuri” și doar îmbrăcat în „strai de stea” se

desprinde din versurile lui Damian. Un „detaliu” biografic al poetului nostru pune și mai mult în lumină apropierea dintre cei doi poeți. Despre el relatează chiar tatăl lui Damian, fost învățător și director de școală, în perioada interbelică, ulterior suspectat de luptă împotriva puterii sovietice și exilat în lagărele staliniste între 1945-1954: „Am mai lucrat în alte lagăre, câțiva ani într-o carieră de piatră de sub munții Jiguli. Aici am condus o brigadă de estonieni, lituanieni și letoni. Minunați oameni și minunați lucrători erau. Când ne-am cunoscut, așa am legat o «convenție» să facem toate chipurile dar să scăpăm cu viață de aici”. Bărbăția și curajul personajului din poezia lui Damian de a lupta împotriva unui blestem al neîmpăcării cu sine însuși se fac evidente pe parcursul mai multor volume, de la *Sunt verb* la *Salcâmul din prag*, *Altoi pe o tulpină vorbitoare* ș. a. La un moment dat protagonistul ni se adresează în felul următor: „Nu mă lăsați sa-ajung până la leagăn / Cu mâinile-nghețate de arsuri, / Cu blestemul deșartei guri / Căzut peste țărâna ce ne leagă”.

Prezența imaginii copilului și a copilăriei și în aceste versuri, dar în general în literatura basarabeană, are o semnificație deosebită, pe care o va remarca, din punctul său de vedere nepărtinitor, Briedis, comentariul său înscriindu-se într-o ecuație, cea a condiției creației, a izvoarelor ei. Copilul fiind interpretat ca un sălaș al sufletelor părinților, ne dăm seama că problema părinților literari, la scriitorul basarabean apare dintr-o perspectivă dublă:

„De unde vine poetul?, – se întreabă el și răspunde:

„De acasă. Din talent. Din starea de-a fi copil. Poeții sunt mai toți niște copii”. „În fiecare om trăiește un copil, care are mereu dreptate”, – spunea cineva. – Să auzi nu glasul tău, care de multe ori nu este al tău, ci glasul aceluia copil, să lupți nu pentru cauza ta imediată, ci în numele dreptății copilului din tine – asta mi se pare esențial în artă”, – spunea poetul moldovan Grigore Vieru” [3, p. 103-104]. Această perspectivă completează “pașaportul tehnic” al construcției literare din peisajul pruto-nistean, la fel ca și alte elemente cu o încărcătură ce tinde să depășească limitele cadrului autohton, elemente la care ne vom referi mai amplu în varianta care urmează să vadă lumina tiparului.

Pus în situația cunoașterii de sine, concomitent cu o cunoaștere a limbajului, scriitorul basarabean, căutând accesul la diverse căi recuperatorii, în sensul unei mai bune, mai temeinice ancorări în modernitate, se întâlnește cu creatorul din peisajul baltic. Îi unește responsabilitatea față de cuvânt, căutarea reperelor și regăsirea divinității în viața interioară, conștiința de sine conjugată cu conștiința de neam, afirmarea transnaționalului din perspectiva asumării totale a limbii naționale și a păstrării dialogului cu valorile trecutului din perspectiva deschiderii spre valorile universale.

Bibliografie

Robbe-Grillet, Alain, *Cuvânt înainte la o viață de scriitor*, Chișinău, Editura Cartier, 2006.

Le Rider, Jacques, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995.

Briedis, Leons, *Privighetoarea și zărpele*, în volumul *Meridiane 83*, Chișinău, Editura Literatura artistică, 1983.

Durand, Gilbert *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, București, Editura Nemira, 1999.

Reception and Communication in Contemporary Romanian Literature: Baltic Coordinates

This paper investigates the post-war route of the Romanian literature in Bessarabia, from the perspective of openness towards universal values, emphasizing the Baltic vector. In a Soviet regime based on refusing dialogue (Raymond Aron), writers would had to be those who initiated a cross-border dialogue that would then be a cornerstone of artistic vision modernization. Writers such as Victor Teleuca, Liviu Damian, would circulate certain literary values of the Baltic landscape. On their turn, Baltic writers would contribute to a better knowledge of the Romanian literature, coming from both between rivers Prut and Dniester, the entire Romanian speaking area. The article underlines the intellectual character, the responsibility towards literature, looking for pillars and finding again divinity in interior life, writers' self-awareness concerted with national awareness, as well as cross-national assertiveness from the perspective of a total assumption of national language.

*Institutul de Filologie, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău
Republica Moldova*